RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARIDA PUL MUOMALASI VA BOZOR MUVOZANATINING RIVOJLANISHI

Ahmedova Sanobar Ikrom qizi
Fan va texnologiyalar universeti,
Iqtisodiyot kafedrasi v.b. dots, PhD
sanobarahmedova839@gmail.com
Shokirova Zilola
Fan va texnologiyalar unverseti 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada pul bozoridagi muvozanatning makroiqtisodiy mazmuni, uning shakllanish omillari va O‘zbekiston sharoitida namoyon bo‘lish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, statistik kuzatuvlar hamda normativ-huquqiy manbalarni o‘rganish usullaridan foydalanildi. Natijalar pul taklifi va pul talabi o‘rtasidagi muvozanat narxlar barqarorligi, foiz stavkalari va iqtisodiy faollikka bevosita ta’sir etishini ko‘rsatadi. Shuningdek, Markaziy bankning ochiq bozor operatsiyalari, majburiy zaxiralar va foiz instrumentlari pul bozoridagi muvozanatni ta’minlashda asosiy vositalar ekani asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: pul bozori, muvozanat, pul talabi, pul taklifi, Markaziy bank, foiz stavkasi, inflatsiya, makroiqtisodiyot.

Аннотация. В данной статье анализируются макроэкономическая сущность равновесия на денежном рынке, факторы его формирования и особенности проявления в условиях Узбекистана. В исследовании использовались методы сравнительного анализа, системного подхода, статистических наблюдений, а также изучение нормативно-правовых источников. Результаты показывают, что баланс между предложением денег и спросом на деньги оказывает непосредственное влияние на стабильность цен, процентные ставки и экономическую активность. Также обосновано, что операции Центрального банка на открытом рынке, обязательные резервы и процентные инструменты являются основными средствами обеспечения равновесия на денежном рынке.

Ключевые слова: денежный рынок, равновесие, спрос на деньги, предложение денег, Центральный банк, процентная ставка, инфляция, макроэкономика.

DOI: 10.5281/zenodo.24240504

Abstract. This article analyzes the macroeconomic essence of monetary market equilibrium, its formation factors, and the characteristics of its manifestation in the conditions of Uzbekistan. The research employed methods of comparative analysis, systematic approach, statistical observations, and the study of regulatory and legal sources. The results indicate that the equilibrium between money supply and money demand directly influences price stability, interest rates, and economic activity. Furthermore, it is substantiated that the Central Bank's open market operations, reserve requirements, and interest rate instruments serve as the primary tools for maintaining equilibrium in the money market.

Keywords: money market, equilibrium, money demand, money supply, Central Bank, interest rate, inflation, macroeconomics.

Pul bozori makroiqtisodiy tizimning eng muhim segmentlaridan biri bo‘lib, unda pulga bo‘lgan talab va pul taklifi o‘zaro ta’sirga kirishadi. Ushbu o‘zaro ta’sir natijasida foiz stavkasi shakllanadi va iqtisodiy agentlarning jamg‘arma, iste’mol hamda investitsiya qarorlari uchun signal vazifasini bajaradi. O‘zbekiston kabi bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayoni davom etayotgan mamlakatlarda pul bozoridagi muvozanat masalasi ayniqsa dolzarbdir, chunki monetar barqarorlik inflyatsiya kutilmalari, kredit resurslari narxi va real sektor faolligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli pul bozori muvozanatini nazariy va amaliy jihatdan o‘rganish makroiqtisodiy siyosat samaradorligini baholashda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotning muammosi shundan iboratki, pul bozoridagi muvozanat faqat pul miqdoriga emas, balki iqtisodiyotdagi daromad darajasi, narxlar dinamikasi, bank tizimi likvidligi va aholining pul ushlab turish xulqiga ham bog‘liq. Fikrimizcha, muvozanatning buzilishi inflyatsion bosim yoki likvidlik tanqisligi shaklida namoyon bo‘lib, bu holat ishlab chiqarish va bandlikka salbiy ta’sir qiladi. Shu nuqtayi nazardan, tadqiqotning maqsadi pul bozoridagi muvozanatning mazmunini ochib berish, uning shakllanish omillarini tahlil qilish va O‘zbekiston sharoitida muvozanatni ta’minlash bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Nazariy-metodologik asoslar. Xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda pul bozoridagi muvozanat masalasi monetar nazariyaning markaziy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi. J.M. Keynes pulga talabni tranzaksion, ehtiyotkorlik va spekulyativ sabablar bilan izohlab, foiz stavkasining pul bozoridagi muvozanatni belgilashdagi rolini asoslab bergan [1]. M. Friedman esa pulga talabni barqaror funksiyaga ega deb baholab, pul taklifini boshqarish orqali nominal daromadga ta’sir ko‘rsatish mumkinligini ta’kidlagan [2]. Ushbu yondashuvlar pul bozori muvozanatini tushuntirishda ikki asosiy maktabni shakllantirdi: biri foiz stavkasi va likvidlik

ustuvorligini, ikkinchisi esa pul massasi va daromad o‘rtasidagi barqaror bog‘liqlikni ilgari suradi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy makroiqtisodiy adabiyotlarda bu qarashlar bir-birini to‘ldiruvchi omillar sifatida ko‘riladi.

O‘zbek iqtisodchi olimlaridan A. Vahobov, T. Jo‘rayev va H. Niyozov pul-kredit siyosati, monetar muvozanat va bank tizimi barqarorligi masalalarini o‘z asarlarida yoritganlar [3, 112-b.]. Ularning tadqiqotlarida pul bozoridagi muvozanatni ta’minlash uchun Markaziy bank instrumentlari, xususan qayta moliyalash stavkasi va majburiy zaxira me’yorlari muhim ekani ko‘rsatiladi [4, 85-b.]. Shuningdek, Sh. Shodmonov va U. G‘afurov makroiqtisodiy muvozanatni pul bozoridagi holat bilan bog‘lab, pul talabi va inflyatsiya o‘rtasidagi aloqani tahlil qilganlar [5, 241-b.]. Fikrimizcha, mahalliy adabiyotlarda mazkur mavzu asosan nazariy va o‘quv-uslubiy darajada yoritilgan bo‘lib, amaliy indikatorlar bilan boyitish zarur. Shu bois ushbu maqolada nazariy qarashlar amaldagi siyosiy hujjatlar va statistik kuzatuvlar bilan uyg‘unlashtirildi.

Pul bozoridagi muvozanatni amaliy jihatdan tushuntirishda 2008-yilgi global moliyaviy inqirozdan keyin Markaziy banklar tomonidan qo‘llangan foiz stavkasi siyosati muhim ahamiyat kasb etdi. Masalan, AQSh Federal rezerv tizimi va Yevropa Markaziy banki likvidlikni kengaytirish hamda qisqa muddatli stavkalarni pasaytirish orqali pul taklifini muvozanatlashtirishga urinib, monetar uzatish mexanizmining samaradorligini yana bir bor kun tartibiga olib chiqdi. O‘zbekiston sharoitida ham 2017-yildan boshlab pul-kredit siyosatini bozor tamoyillariga yaqinlashtirish, inflyatsion targetlashga o‘tish va asosiy stavkani instrument sifatida kuchaytirish bozor muvozanatini yanada nozik kuzatishni talab etdi. Muallif nazarida, pul bozori muvozanati faqat pul massasi bilan emas, balki kutilmalar, bank kreditlari va inflyatsion bosimlar bilan birgalikda baholanishi lozim. Pul bozori muvozanati nazariy jihatdan pul talabi va pul taklifi kesishgan nuqtada yuzaga kelishi, amaliy jihatdan esa markaziy bank siyosati, banklararo bozor likvidligi va inflyatsion kutilmalar orqali shakllanishi asos qilib olindi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy materiallari, pul-kredit siyosati sharhlari va normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi [6], [7].

Tahlil va natijalar. Pul bozoridagi muvozanatning mohiyati shundaki, iqtisodiyotdagi mavjud pul massasi jamiyatning uni ushlab turish ehtiyoji bilan mos kelganda, foiz stavkasi nisbatan barqaror shakllanadi. Agar pul taklifi talabdan ortiq bo‘lsa, ortiqcha likvidlik aktivlar narxiga bosim o‘tkazib, inflyatsion xavflarni kuchaytiradi; aksincha, pul taklifi yetishmasa, kredit resurslari qimmatlashadi va iqtisodiy faollik susayadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, pul bozoridagi muvozanatni oddiy arifmetik tenglik sifatida emas, balki iqtisodiy agentlarning kutilmalari, bank tizimi ishonchliligi va monetar siyosatning signal berish funksiyasi bilan birgalikda

baholash lozim. Fikrimizcha, aynan shu omillar muvozanatning barqarorligini belgilaydi.

O‘zbekiston sharoitida Markaziy bankning pul-kredit siyosati inflyatsion targetlashga o‘tish jarayoni bilan yanada faol shaklga keldi. Rasmiy qaror va sharhlarda asosiy stavka, ochiq bozor operatsiyalari hamda majburiy zaxira talablari orqali likvidlik boshqarilayotgani qayd etiladi [6]. Bunday mexanizm pul bozorida qisqa muddatli foizlar orqali ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, bank tizimida ortiqcha likvidlik yuzaga kelganda, Markaziy bank likvidlikni sterilizatsiya qilish orqali pul taklifini qisqartirishi mumkin; likvidlik tanqisligida esa qayta moliyalash va repo instrumentlari yordamida bozorga signal beradi. Ushbu amaliyotning ahamiyati shundaki, u inflyatsion bosimni pasaytirish bilan birga kredit kanali orqali real sektorni qo‘llab-quvvatlaydi.

Pul bozoridagi muvozanatning buzilishi ko‘pincha narxlar barqarorligida aks etadi. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi va Markaziy bank e’lon qiladigan ko‘rsatkichlar inflyatsiya darajasi, pul massasi va kredit portfeli dinamikasi o‘rtasida ma’lum bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi [7]. Agar monetar kengayish iqtisodiy ishlab chiqarish o‘sishidan tez bo‘lsa, talab inflyatsiyasi kuchayadi; agar aksincha, pul taklifi iqtisodiyot ehtiyojidan past bo‘lsa, likvidlik inqirozi yuzaga kelishi mumkin. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, pul bozoridagi muvozanatni saqlash uchun faqat monetar instrumentlar yetarli emas, balki fiskal intizom, bank nazorati va aholi ishonchini mustahkamlash ham zarur. Bu jihatdan pul bozori muvozanati makroiqtisodiy barqarorlikning markaziy sharti hisoblanadi. Amaliy kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, pul bozoridagi muvozanatni baholashda nafaqat rasmiy stavkalar, balki banklararo resurslar narxi va likvidlik kutilmalari ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, 2020 yildan keyingi davrda jahon iqtisodiyotida noaniqlik kuchaygani, tashqi shoklar va ichki talabning o‘zgarishi Markaziy banklar uchun moslashuvchan qarorlar qabul qilish zaruratini oshirdi; O‘zbekistonda ham bu holat kreditlash sur’ati va depozitlar tarkibiga ta’sir ko‘rsatdi. Mening fikrimcha, pul bozoridagi barqarorlikni faqat stavkani boshqarish orqali emas, balki banklarning risklarni baholash amaliyoti, likvidlikni taqsimlash intizomi va bozordagi ishonch orqali mustahkamlash mumkin. Shu sababli siyosatning asosiy maqsadi qisqa muddatli tebranishlarni yumshatish bilan birga, uzoq muddatli muvozanatni saqlash bo‘lishi kerak.

Xulosa. Pul bozoridagi muvozanat makroiqtisodiy barqarorlikning asosiy tayanchlaridan biridir. Tadqiqot natijalari pul talabi, pul taklifi va foiz stavkasi o‘rtasidagi muvozanat buzilganda inflyatsion bosim, kredit resurslari narxining oshishi hamda iqtisodiy faollikning susayishi yuz berishini ko‘rsatdi. Shuningdek, muvozanatning shakllanishi nafaqat monetar omillarga, balki bank tizimi likvidligi,

kutilmalar, fiskal intizom va institutsional ishonchga ham bog‘liqligi aniqlandi. Fikrimizcha, O‘zbekiston sharoitida pul bozori muvozanatini ta’minlashni faqat Markaziy bank zimmasiga yuklash yetarli emas, u makroiqtisodiy siyosatning barcha bo‘g‘inlari bilan uyg‘unlashgan holda yuritilishi kerak. Amaliy taklif sifatida, birinchidan, pul-kredit siyosatida asosiy stavka va ochiq bozor operatsiyalarining uzviy qo‘llanishi kuchaytirilishi maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, banklararo pul bozori segmentlarini chuqurlashtirish va foiz koridorining samaradorligini oshirish kerak. Uchinchidan, pul massasi, kredit hajmi va inflyatsiya bo‘yicha ochiq axborot tahlili muntazam e’lon qilinib, kutilmalar boshqaruvi kuchaytirilishi lozim. To‘rtinchidan, fiskal va monetar siyosat muvofiqligi ta’minlanib, ortiqcha likvidlikning iqtisodiyotga zararli ta’siri kamaytirilishi zarur. Beshinchidan, ilmiy tadqiqotlarda pul bozoridagi muvozanatni hududlar kesimida o‘rganish va real sektor bilan bog‘lash istiqbolli yo‘nalish bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. – London: Macmillan, 1936. – 472 b.

[2] Friedman M. A Program for Monetary Stability. – New York: Fordham University Press, 1960. – 110 p.

[3] Vahobov A.V., Jo‘rayev T.B., Niyozov H.B. Makroiqtisodiyot. – Toshkent: Sharq, 2004. – 368 b.

[4] Shodmonov Sh.Sh., G‘afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2010. – 784 b.

[5] O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida Qonun. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 2019. – 48 b.

[6] O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul-kredit siyosati sharhi. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy veb-sayti, 2024. – 1–32 b.

[7]O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi rasmiy veb-sayti, 2024. – 1–25 b.